

*History of Philosophy
История на философията*

РЕЦЕНЗИЯ НА КРИТИКАТА НА ЧИСТИЯ РАЗУМ (1781)

Йохан Георг Хаман

Резюме. В тази кратка рецензия за първата „Критика“ от Имануел Кант неговият приятел, съратник и дори противник Йохан Георг Хаман представя синтезирано изложение на основните положения на трансценденталната критика на разума, като един нов за времето си подход във философията, и обръща особено внимание върху предполагаемия общ корен за произход на разновидностите на човешкото познание, както и върху някои основни архитектурни дистинкции в системата на Кант.

Keywords: Kant; transcendental; critique; reason; receptivity; spontaneity; analytic; synthetic; concepts; analytics; dialectics.

(„Критика на чистия разум“ от Имануел Кант, професор в Кьонигсберг. Рига, Харткнох – 1781. 856 стр., във формат голяма¹⁾ октава).²⁾

„Нашата епоха е същинската епоха на критиката, на която трябва да се подхвърли всичко. Религията³⁾, чрез своята святост, и законодателството, чрез своята величественост, искат изцяло да ѝ се изплъзнат. Така обаче те веднага събуждат основателно подозрение срещу си и не могат да въздигнат притезание към непрестореното преклонение, с което разумът обдарява само онова, което е могло да издържи неговото свободно и публично изпитание.“⁴⁾

С непресторено преклонение ето и рецензентът известява за настоящото произведение, та да подтикне – най-малкото чрез това си ограничено указание, свободното му и открито изпитване сред читателите, които са дорасли до такова нещо, бидейки въззвани към него от усърдие, ала и – от вкус.

Лайбниц интелектуализира явленията, Лок сенсуализира разсъдъчните понятия, а чистият разум асимилира явления и понятия, елементите на всяко наше познание в едно трансцендентално нещо=X“, за което „не знаем изобщо нищо, нито можем да знаем нещо дотогава, докато (то) е отделено от сетивни данни“⁵⁾. Познание, което не се занимава със самите предмети, а с априорните понятия за предметите, се нарича

трансцендентално, а критиката на чистия разум е съвършената идея за една **трансцендентална философия**. Под това ново име натежалата на годинки метафизика от бойно поле на безкрайни спорове отведнъж се преобразява в систематично подреден инвентар на всичките ни притежания посредством чистия разум и на крилата на една до известна степен абстрактна **генеалогия и хералдика**⁶⁾ се възнася до монархическото достойнство и олимпийска надежда „като единствена сред вси науки да изживее своя абсолютен завършек, и то в кратко време, без вълшебни изкуности“, нито с талисмани (както казва мъдрият Хелвеций⁷⁾) а тъй, че всичко да е „от принципи“⁸⁾: по-свята от религията и по-величествена от законодателите ѝ.

Същевременно възможността или невъзможността за една метафизика все още зависи от многостранния и неизчерпан въпрос **какво и колко** свободни от всякой опит могат да познават разсъдъка и разума? Доколко например мога да се осведомя за нещо чрез разум, ако ми бъдат отнети всичките материя и устойчивост на опита? Има ли човешки знания, които да са независими от всеки опит – форми, независими от всякоя материя? В какво се състои формалната разлика между понятията a priori и понятията a posteriori? Наистина ли в differentia specifica⁹⁾ помежду аналитичните и синтетичните съждения се спотайва някаква тайна, за която има начин тя да не е вече хрумвала някому из древните автори? Prius и posterius¹⁰⁾, анализът и синтезът: нито естествени correlata, нито случайни opposita¹¹⁾ – те и двете ли са обосновани в спонтанността на понятията ни както **рецептивността на субекта** към предиката? Ideaе matricеs и ideae innatae¹²⁾ не са ли рожби на един дух? Ако **сетивност и разсъдък** – като двата клона на човешкото познание – произлизат от един общ, но непознат нам корен¹³⁾, тъй че чрез нея сетивност се **дават**, а чрез него разсъдък се **мислят**, разбират и схващат предмети, то за какво тогава ни е мощното, неоправдано разцепление на онуй, що природата е сбрала в едно? Не ще ли посърнат и повехнат тези два ствола от тази дихотомия, или двойственост, на техния трансцендентален корен?

Опитът, значи и **материята**, са общото, чрез чието отделяне едно от друго трябва да се намери търсената **чистота**, а оставащата в излишък – в собственост и в притежание на разумната способност **форма** същевременно е девствено строително **петно** за въздигане изкуствената система на чистия (спекулативен) разум под надслов: **метафизика на природата**, за която същата тая критика е просто една проповедника. Тъй като обаче съдържанието в цялост не трябва да е нищо друго освен форма без съдържание, то: не е имало по-изтъкната форма от мощната снага на школската изкусна философия, и не е имало по-чист схематизъм от синтеза на силогистичния аподиктичен триножник?

В съответствие с ръководната нишка на **определимото и определението** му двете главни части са – **трансцендентално учение за елементите** и **трансцендентално учение за метода**. **Пространството** и **времето**, тяхната емпирична реалност и трансцендентална идеалност, са дотолкова съразмерно и безспорно изобразени и разяснени като чистите форми на сетивността *ab extra et intra*¹⁴⁾ в трансценденталната естетика, като първа част на учението за елементите, доколкото това изобщо може да бъде изисквано от една теория, предназначена да служи като органон. **Трансценденталната логика** се разпада на обща такава – на **аналитика** и на **диалектика**, само с тази разлика¹⁵⁾, че първата, с нейните категории и амфиболии на една нова топка, бива препоръчана като един по-скромен синоним за обозначаване на общата **онтология**. Тъй като обаче формалната чистота без съдържание нито предмет и по необходимост още и „без собствена вина“ трябва да се изроди по посока фалшива святост, то **трансценденталната диалектика** е назначена всъщност да разобличи това както неразпознато досега, така и неизлечимо първородно петно в качеството му на истински *rudenda*¹⁶⁾ на чистия разум, а именно неговите **паралогизми** с оглед психологическия „аз“ и неговите **антиномии** с оглед всички **космологически идеи** *per thesin et antithesin*¹⁷⁾, подобно учудващото сражение в една стара църковна песен: „**как смърт една погълна друга една смърт**“¹⁸⁾. След тази онтохейрия¹⁹⁾ или **евтаназия** чистият разум накрая достига до идеала, до неговото мистично **единство** като до регулативния принцип на целия си конститутивен схематизъм и естетическо покривало. Заключение от учението за елементите (с. 631 – 704²⁰⁾) представлява една **образцово**, *con amoge* **издържана** критика на всяка спекулативна теология, при все че остроумното наблюдение върху Платон²¹⁾ на стр. 314 би следвало да бъде резервирано също така и за самия законодател и умел съдник над чистия разум.

Трансценденталното учение за метода определя формалните условия за една съвършена система на чистия разум, занимава се с неговата **дисциплина**, която по образцов начин се движи успоредно на теорията за дисциплината на духа на св. Павел, с неговия **канон**, с неговата **архитектоника** и – в последна сметка – с неговата история в съгласие с членящия се на три части подход: 1. Съобразно **предмета** му, при което **Епикур** се явява глава на сенсуалната, а Платон – глава на интелектуалната философия; 2. Съобразно **произхода** на чисти разумни познания, където **Аристотел** и отново **Платон** се явяват съответно глави на **емпиристите** и на **ноологистите**²²⁾; 3. Съобразно метода му. **Натуралистският метод**, сведен до основоположенията му, е чиста мизология и спада към недоразуменията, към занемаряването на всичките изкусни средства, чрез които той собствено се представя за метод. **Сциентисткият метод** не може да процедира по друг начин освен – систематично. **Християн Волф** сред догматиците и Да-

вид Хюм сред скептиците са *velut inter ignes luna minores*²³⁾. **Критичният** път – само той бе останал все още открит. Този нов пешеходен маршрут изглежда тъй неподходящ като път към бойно поле, колкото изглежда танцовата стъпка в сравнение с обикновения вървеж. **Индиферентизмът** – „като следствие не от лекомислието, а от назрялата способност за съждение на нашата епоха“²⁴⁾, макар да се представя за критичен и понеже „едно изтънчено равнодушие“²⁵⁾ предвид такива материи и предмети, които не могат да са безразлични за човешката природа и нейния интерес“, е или храбро осмислено заслепление на най-дълбокото ласкателство, или принадлежи към феномените на *funesto veterno*²⁶⁾ на световната ни ера, та... затова този индиферентизъм би могъл по-удачно да бъде назван **хипокритически**, но също така – и политически, в противовес както на **скептичната анархия**, която трябва да се отчае по посока леността пред хаоса на собствения си метод, така и в противовес на **догматичния деспотизъм**, който чрез *hystera protera*²⁷⁾ (ако бива да си позволя един висок немски цинизъм) се хваща на работа и изтръгва из корен царството на мрачината и варварството с оръжията на светлината. Като следствие от тоя абат Теразон²⁸⁾, който искаше естетическата дължина на трансценденталните писания да бъде оценяване не *ab extra*, а *ex intra*²⁹⁾, щастието на един писател се състои в това да бъде хвален от неколцина, бидейки известен на всинца. Като максима относно истинното авторство и критика, рецензентът още добавя към това и: да бъде схванат от малцина.

Quantum est in rebus inane! Sunt lacrimae rerum!³⁰⁾
01.06.1781

Бел. прев.: *Всички цитати с неуказан преводач са преведени от преводача.*

Translated from: Hamann's Schriften. Sechster Theil. Verleger: G. Reimer in Berlin. Commissionaer fuer die am 30. November 1820 geschlossene Subscription: Riegel und Wießner in Nuernberg. Herausgegeben von Friedrich Roth. Berlin, bey G. Reimer 1824 – S. 47 – 54.

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Голямата октава (съкр.: 8⁰, „осмина“) е стар стандарт за страниците в книгопечатането. Има няколко варианта като размер преди много по-късната стандартизация в Германия по DIN. При него основният печатарски лист се съгва след набора на текста три пъти и по този начин бива разпаднат на 8 по-малки листа, или което е същото – на 16 страници. По този начин височината на страницата при голямата октава е била около 22.5 – 25 см като размер (бел. прев.).

2. Макар този текст да е исторически първата критическа реакция срещу първата Кантова „Критика“, той е публикуван за пръв път едва тридесет години по-късно: през 1801 г. в Хамбург, като е включен от Карл Леонард Райнхолд в неговото списание „Приноси към по-лесния обзор състоянието на философията в началото на XIX век“, излизало в 6 книжки през 1801 (3 книжки: бр. 1 – 3), 1802 (1 книжка: бр. 4) и 1803 г. (2 книжки: бр. 5 – 6) (бел. прев.). Хаман разполага с текста във вид на коректури на „Критика на чистия разум“ още на 06.04.1781 г., а на 22.07.1781 г. вече има на разположение и екземпляр от печатното издание (бел. прев.).
3. В съответствие с обичая на времето си, за подчертаване важността на някои думи Хаман използва разредка. Вместо това навсякъде тук по-долу е използван аналогично удебелен шрифт (бел. прев.).
4. И. Кант, Критика на чистия разум (КЧР), С. 2013, Акад. Изд. „Проф. М. Дринов“, пр. Ц. Торбов – с. 47 (бел. под линия). В бълг. издание дадените чрез разредка у Хаман думи, съответно – с удебелен шрифт тук, не са отчленени по никакъв начин от останалия текст във въпросния пасаж (бел. прев.).
5. Срв. Кант, КЧР – с. 82, 113, 115; 290, 296 (бел. прев.).
6. Срв. Кант, КЧР – с. 46, за мнимата царица на разума като спореца с плебейските среди на опита; възможно е Хаман да има предвид и понятието за монограм като свързано с обозначаването – КЧР, с. 494 и сл. (бел. прев.).
7. „За човека“, Секция II, Глава XIX. (бел. авт.). Реферира се към завършения през 1769 г. от Клод Адриан Хелвещий (*1715 +1771) трактат „За човека, неговите умствени способности и възпитание“. Срв.: *De L'Homme, De ses Facultés intellectuelles & de son Éducation. Ouvrage posthume de M. Helvetius. A Londres. M. DCC. LXXVI.*, р. 143, където става въпрос за философията на езика. Там Хелвещий развива идеята за съставяне речник на понятията из областта на морал, политика, метафизика, теология – с точно фиксиране на техните значения, като отбелязва: „Този речник, преведен на всички езици, ще бъде общото сборно място за почти всички идеи на хората. Като към всеки израз се прикрепят точни идеи, то схоластикът, който посредством магията на думите толкова пъти е преброждал света, няма да бъде нищо друго освен един магьосник, лишен от мощта си. Талисманът, в чието притежание се състои могъществото му, ще бъде разрушен. Та, всичките тия безумци, които под името на метафизиката от толкова дълго време бродят из страните на химерите и които под яростни повеи на вихрите прекосяват във всички значения на думата дълбините на безкрайното, повече няма да казват, че виждат онова, което не виждат, че знаят онова, което не знаят. Няма повече да натрапват това на народите...“ (бел. прев.).
8. Срв. Кант, КЧР с. 607; 645, 648 (бел. прев.).
9. Обичайното за схоластическата дефиниция класифициране бележите на определяемото според най-близкия род и особената отлика по вид на определяемото от него род (бел. прев.).
10. Първото (по-ранното) и второто (последващото, по-късното) – лат., (бел. прев.).

11. Съотнесени едно с друго / противопоставени едно на друго (неща), лат. (бел. прев.).
12. Пораждащи идеи срещу вродени идеи (лат.). Тук Хаман има предвид, в собствен жаргон, противопоставянето между понятия, дошли отвън или породени в човешкото съзнание от нещо, различно от него (предметите на опита като различни от инструментите на опита, т.е. от самите сетива), срещу понятия, вродени отпреди опита в него в него (бел. прев.)
13. Срв. Кант, КЧР с. 92; 645 (бел. прев.).
14. Отвън и отвътре, лат. (бел. прев.)
15. Срв. Кант, КЧР с. 302 и сл. Под „разлика“ се има предвид това, че у Аристотел различното вътре в логиката от аналитиката (която съдържа силогистиката като учение за категорическите, дедуктивни умозаклучения) е топиката като обща диалектика, част от която в някакъв смисъл е реториката като специална диалектика, като диалектиката се занимава не с безспорни, а с условни умозаклучения; по този начин у Аристотел логиката е нещо различно от онтологията (метафизика с център теологията), докато у Кант такова разделение не е налично според Хаман, т.е. аналитиката играе ролята на онтологията. По този начин на практика топиката у Кант има само отрицателна роля, тя не е начин за работа с несигурни понятия за съмнителни предмети и връзки между тях (срв. Кант, КЧР с. 303 – критичният му коментар за Лайбниц в раздела за амфиболията на понятията на рефлексията). Вж. Аристотел, Реторика: Roberts, W.Rhys (trans) 1924. Rhetorica: The Works of Aristotle, Vol.11. Oxford: Clarendon Press – I.1:1354a1, I.2:1356d25 и сл., I.2.1356a30 и сл. (бел. прев.).
16. От pl., pudendum (лат.) – „външни части на полови органи“, ос. на жена; преносно – нещо/неща, от което/които следва да се срамуваме (бел. прев.).
17. Известно като: per arsin et thesin; тук – инверсия от страна на Хаман на обичайното обозначение за реторическата инверсия: латинизирани старогръцки термини от прозодията и музикалното изкуство (бел. прев.).
18. Иде реч за израз на известния Великденски химн в седем куплета с автори Мартин Лутер и Йохан Валтер (Ерфурт, 1524 г.) – „Христос лежеше в мъртешки саван“, в който всяка строфа съдържа шест седемсрични и един осемсричен ред. Мелодията е използвана по-късно многократно като основа за вариации от страна на композитори от ранга на Пахелбел, Й. С. Бах, Ф.Телеман и др. (бел. прев.)
19. В оригинала е „антохейрия“, която – като несъществуваща дума на старогръцки, най-вероятно сочи за печатна грешка – и неологизъм на Хаман – „онтохейрия“, което ще рече: ожулвания, пукнатини, пришки, обриви, мехури, възпаления, нацепвания на кожата (предимно – по ръцете) – в случая, нещо като подобно дерматологично заболяване, избиващо по повърхността на битието. По: Wilhelm Pape, Handwörterbuch der griechischen Sprache. Braunschweig 1914, Band 2, S. 1345 (heiriaO), (бел. прев.).
20. Срв. КЧР, с. 502 – 69 (бел. прев.).
21. Срв. КЧР, с. 328 – 9 (бел. прев.).
22. В използвания при превода текст стои „неологисти“, което е очевидна печатна грешка. Срв. Кант, КЧР с. 655 (бел. прев.).

23. „Както сред по-малки светила – луната (свети, сияе)“ – лат. (Хораций, Оди I.12.46) – (бел. прев.). Срв.: Квинт Гораций Флакк – Оды. Собрание сочинений. СПб, Биографический институт, Студия биографика, 1993 (бел. прев.).
24. Срв. Кант, КЧР, с. 46 – 7, (бел. прев.).
25. Срв. Кант, КЧР, с. 46; 78 (бел. прев.).
26. Смъртоносното бездействие (лат.) (бел. прев.).
27. В ориг. на стгр. Реторическа фигура, букв. „вторите/по-късните неща (като) първи, по-ранни неща“. При това изразно средство се преобръща нормалният логически или времеви ход, обикновено – но не изключително – с иронично намерение. Напр. – „Аз станах и се събудих“ наместо очакваното: „Аз се събудих и станах“ – (бел. прев.).
28. Срв. КЧР, с. 50. Жан Теразон (*1670 +1750), френски филолог класицист, философ, свещеник и професор в „Колеж дьо Франс“, член на Френската академия от 1732 г., е автор на находчивата забележка, че някои книги биха били много по-къси, ако не бяха толкова къси – мерени по време за разбирането им, т.е. че при прекалено кратки изложения на мислите се губи повече време за успешното им прочитане в сравнение с по-дългото им изложение. Че мисълта на абат Теразон е нещо повече от просто духовит проблясък, се вижда от развитието на понятието за разговорна импликатура и на свързаните с нея максими на кооперативния принцип при употребата на езика – конструирани, между другото, в явна кантианска стилистика по количество, качество, същественост и начин – у П. Грайс. Вж.: Soames, S. – *Philosophical Analysis in the Twentieth Century*, Vol. II. (The Age of Meaning), Princeton University Press 2003, p. 201 – 2. (бел. прев.)
29. Не отвън, а отвътре (лат.) (бел. прев.).
30. Срв. „Сълзи проливат за нещата в света – о, колко суета има в нещата!“ (по Вергилий от „Енеида“, 1.462: „...quae regio in terris nostri non plena laboris? / En Priamus! Sunt hic etiam sua praemia laudi; / sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt.“ – .460/.461/.462). В този откъс от „Енеида“ Еней след пристигането си на африканския бряг очаква царицата Дидона и разглежда храм, построен от нея сред горичка, изписан с героически сцени. Еней, като вижда изобразен и баща си Приам там, увенчан със слава и след смъртта му – слава, за която епическият герой се надява, че може би ще утеша мъките по загиналите приживе в страшна смърт в битката при Троя. Срв.: „...Приам виж! И тука/ даже се дава награда за всяка заслуга. И сълзи/ има за всяка беда и сърцата се трогват от всяка/ участ човешка. Недей да се плашиш! Ти може да найдеш/ в тази ни слава избава...“. Публий Вергилий Марон – Енеида, в превод на Б. Тонков – изд. НК, С. 1979 г. – с. 26 – 27 (463 – 467). Друго, много по-вероятно обяснение, поне донякъде и само за втората част на Хамановия израз (който е частична инверсия на оригинала), е откриващото „Сатириците“ на Персий изречение: „O curas hominum, o quantum est in rebus inane!“ – Persius. *Juvenal and Persius with An English Translation*. G. G. Ramsay. London. New York. William Heinemann; G. P. Putnam's Son. 1918, p. 315 - (бел. прев.).

A REVIEW OF THE CRITIQUE OF PURE REASON (1781)

Abstract. In this short review of Immanuel Kant's First Critique, the author Johann Georg Hamann (a friend, co-worker and even opponent of Kant) offers a synopsis related to the fundamental theses of the transcendental criticism of reason (a new approach in those days) while paying explicit attention to the supposedly common root of origin of the varieties of human knowledge and on some basic architectonic distinctions within Kant's system as well.

Translated from German
✉ **Mr. Kosta Bentchev, PhD Student**
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria
E-mail: kbentchev@gmail.com